

УДК 332.2.021.8 : 332.37
JEL Q140, Q150**Захарченко В. І.***д-р екон. наук, проф., професор кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії
Вінницький національний аграрний університет
м. Вінниця, Україна
E-mail: zakharchenkovn@i.ua*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРОВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РИНКОВОГО ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Анотація

Мета дослідження – виявлення впливу ринку земель сільськогосподарського призначення (ЗСП) на агровиробництво та пошук шляхів вирішення проблем, пов'язаних із його запровадженням.

У статті визначено, що земельна реформа в Україні має проводитися з орієнтацією на підвищення ефективності використання ЗСП як основного засобу агровиробництва. У зв'язку з цим окреслено коло проблем агровиробництва, які в умовах ринкового обігу ЗСП відкриваються новими сторонами, а тому потребують свого вирішення через належне інституційне забезпечення та проведення низки організаційно-економічних заходів.

Проаналізовано актуальні проблеми агровиробництва, зокрема такі як: парцеляризація (подрібнення) земельних масивів; формування нераціональної структури землекористування; моноспеціалізація агрохолдингів; загострення у агровиробників дефіциту обігових і основних засобів та інвестиційних ресурсів; посилення податкового тиску на агровиробників; зниження «порогу стійкості» та зростання ризиків банкрутства агровиробників. На основі проведеного аналізу та з врахуванням зарубіжного досвіду намічено шляхи вирішення цих проблем.

***Ключові слова:** земельна реформа, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, агровиробництво, агровиробник (особисте селянське господарство, фермерське господарство, агрохолдинг), структура землекористування.*

Вступ. Земля навіть в інформаційну епоху залишається найбільшим природним багатством України. У структурі сукупного природно-ресурсного потенціалу країни частка земельних ресурсів становить 44,4% [16, с. 108].

Земельний фонд України становить 60,3 млн. га, що складає близько 6% території Європи. Площа земель сільськогосподарського призначення (ЗСП) становить 42,7 млн. га, або 70% площі усєї території країни, а площа ріллі – 32,5 млн. га, або 78,4% усіх ЗСП. Причому орна землі в Україні одні з найкращих у світі. Це тому, що родючі чорноземи займають в Україні близько 60% її території – майже всю лісостепову (за винятком західних частин) та степову зони і, за деякими оцінками, складають 27% площі світових чорноземів [13, с. 37].

Але недостатньо мати великі земельні багатства, треба ще навчитися їх раціонально, з найбільшою віддачею використовувати. В умовах планової економіки з цим були великі проблеми, адже продуктивність праці в сільському господарстві колишнього СРСР порівняно з розвиненими країнами була приблизно в 10 разів нижчою. При переході до ринкових відносин та в умовах незалежності України проблема ефективного використання (на конкурентних засадах) ЗСП набула неабиякої гостроти і значимості.

Вирішення її потребувало трансформації усієї системи земельних відносин, насамперед щодо володіння, користування та розпорядження ЗСП. Інакше кажучи, на передній план ринкових перетворень вийшла земельна реформа, яка включає в себе цілий комплекс інституційних новацій та різних заходів (соціально-економічних, технічних, організаційних та ін.).

Початок земельній реформі було покладено Постановою Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р. № 563-ХІІ. Ключовим завданням реформи стало подолання монополії державної форми власності на ЗСП та упровадження ринку землі. З цією метою у 1994 році було проведено розпаювання ЗСП між працівниками колгоспів і радгоспів, а у 2001 році паї (земельні частки) було передано у приватну власність, однак без реалізації права їх продажу, що було закріплено в перехідних положеннях Земельного кодексу України (ЗКУ). Наприкінці 2004 року, коли закінчувався термін 4-річного мораторію на продаж ЗСП, Верховна Рада своєю постановою продовжила його ще на два роки, потім продовжувала ще декілька разів. Остаточо мораторій був скасований тільки після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-ІХ. Норми цього закону, як і пов'язаних із ним інших законодавчих актів, з одного боку дають широкий простір для дії ринкових сил у сфері обігу та використання ЗСП, а з іншого – поглиблюють і в новому світлі представляють основні проблеми агровиробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням впливу ринкового обігу ЗСП на агровиробництво в Україні присвячені праці таких вітчизняних учених, як Я. М. Гадзало, П. І. Гайдучий, А. Є. Данкевич, Д. С. Добряк, Г. М. Калетнік, І. Г. Кириленко, О. І. Ковалів, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко, І. Й. Малий, А. Г. Мартин, В. Я. Месель-Веселяк, О. М. Могильний, Л. Я. Новаковський, П. Т. Саблук, А. М. Третяк, М. М. Федоров, О. В. Ходаківська, О. М. Шпичак та ін. Однак у їхніх працях недостатньо розкриті особливості такого впливу на початковому етапі запровадження ринку ЗСП. Відповідно, бракує й нових підходів до вирішення наростаючих проблем агровиробництва.

Мета дослідження полягає у виявленні впливу ринку ЗСП на агровиробництво та в пошуку раціональних шляхів вирішення проблем, пов'язаних із його запровадженням.

Методологія дослідження. У статті використані такі методи дослідження, як: системний підхід (для визначення логіки дослідження та виокремлення проблем агровиробництва в умовах запровадження ринку ЗСП); аналізу й синтезу, логічного узагальнення (для визначення напрямів впливу ринку ЗСП на агровиробництво та проблем, що виникають у зв'язку з цим); порівняльний (для міжнародних порівнянь впливу ринку ЗСП на агровиробництво і узагальнення досвіду вирішення актуальних проблем у цій сфері); економіко-статистичні, зокрема абсолютних, відносних і середніх величин (для визначення оптимальних розмірів земельних банків агропідприємств у розрізі різних сільськогосподарських культур); табличний (для агрегування даних, необхідних для виявлення закономірності ефекту масштабу агровиробництва).

Інформаційною базою дослідження слугували офіційні дані Державної служби статистики України, експрес-інформація мережі Інтернет, а також результати консультацій автора із керівниками агропідприємств різних форм господарювання.

Результати дослідження. Запровадження з 1 липня 2021 року ринку ЗСП має орієнтувати агровиробників на їх ефективне використання, хоча б тому що ціна цього базового активу починає зростати, а також тому, що в новому світлі постають такі важливі проблеми агровиробництва, як:

Парцеляризація (подрібнення) земельних масивів. Україна чи не єдина країна у

світі, яка закріпила земельні частки (паї) за громадянами в конкретних координатах, що дозволяє їх виділити в натурі – на місцевості. Тому з початком дії (з 1 липня 2021 року) закону № 552-IX продаж навіть 5-6 земельних паїв в різних місцях 50-ти чи 100-гектарного поля призведе до його парцеляризації (подрібнення) й заблокує можливість ефективного використання техніки та проведення господарської діяльності на ньому загалом. В цій ситуації землекористувачу (фермеру чи власнику агрохолдинга) доведеться або викупити паї у їх власників (звичайно, якщо це буде їм вигідно), або відмовитися від оренди й решти земельних ділянок.

Щоб пом'якшити ситуації «шахматки» на полі й уникнути їх масштабування, виникла необхідність встановити у законодавчому порядку певні правила як доступу до земельних ділянок, так і їх консолідації. Так, ЗКУ (ст. 101) встановлено право сервітуту – доступу до земельної ділянки, яка знаходиться посеред земельного масиву. Однак це право може забрати великі площі ЗСП під стежки та польові дороги й породити чимало конфліктів, пов'язаних із ним, зокрема щодо відшкодування збитків, завданих ним власнику земельної ділянки (згідно ч. 2 ст. 101 ЗКУ). А Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 р. № 2498-VIII закріплено механізм консолідації ЗСП в умовах їх обігу у формі оренди. З переходом до ринкового обігу ЗСП норми цього закону потребують кардинальних змін, тому Кабінет Міністрів України своїм рішенням від 21 квітня 2021 року затвердив проект закону у сфері консолідації земель. На думку Г. М. Калетніка, кардинально проблему черезсмужжя можна вирішити шляхом проведення основної маси трансакцій з обігу ЗСП через Державний земельний банк [2]. Однак такий банк ще належить створити.

Формування нераціональної структури землекористування. Запровадження ринку ЗСП найімовірніше погіршить структуру землекористування в Україні, як за розподілом площ ЗСП між основними типами сільськогосподарських підприємств (особистими селянськими господарствами [ОСГ], фермерськими господарствами та агрохолдингами на користь останніх), так і за площами посівів окремих сільськогосподарських культур.

Щодо розподілу площ ЗСП між основними типами сільськогосподарських підприємств, то він ще до запровадження їх ринкового обігу був далекий від оптимального, хоча якогось його стандарту й не існує. У 2019 році із загальної площі оброблюваних земель (27,9 млн. га) ОСГ обробляли 8,4 млн. га (30,1 %), фермерські господарства 15,9 млн. га (57,0 %), а агрохолдинги тільки 3,6 млн. га (12,9 %) [5]. Але це якщо до фермерських відносити усі господарства, що обробляють до 10 тис. га землі. Якщо ж до них відносити, як у ЄС, тільки господарства із земельним банком до 500 га, то це означає, що малі й середні фермерські господарства обробляють в Україні тільки 3,1 млн. га, або 11,1% земель, а великі, відповідно, – 45,9%.

Отже, на великі агропідприємства (фермерські господарства із земельним банком понад 500 га та агрохолдинги) в Україні припадає 58,8% оброблюваних земель. І така структура землекористування для країн Східної Європи, крім Польщі, є типовою. Але у країнах Західній Європі ця структура є принципово іншою. Там родинні ферми обробляють 68% ЗСП проти 25% у Східній Європі [12].

В Україні, аби поліпшити структуру землекористування, доцільно оптимізувати як загальні частки оброблюваних земель основних типів агропідприємств, так і розміри земельних банків окремих підприємств і їх структурних підрозділів із вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур. Ми вважаємо, що необхідно зменшити частку оброблюваних земель у ОСГ, тому що вони мають низьку технічну оснащеність і, отже,

велику частку ручної праці. Площа оброблюваних земель в ОСГ, згідно ЗКУ, не має перевищувати 2 га. Однак законопроектом Кабінету Міністрів від 21 квітня 2021 року цю норму пропонується скасувати. І це правильно, тому, що таку площу важко назвати оптимальною для обробітку земель. У Польщі площі оброблюваних земель у таких господарствах від 2,5 га в південних передгірних регіонах до 16,9 га у північних і західних рівнинних регіонах [9, с. 14-15]. Крім того, це дозволить частину ОСГ трансформувати у родинні ферми, хоча в умовах вільного ринку землі це буде непросто, тому що вона, як основний виробничий актив, зростатиме в ціні.

Оптимізації площ оброблюваних земель потребують і фермерські господарства. Як показує європейська практика, найбільш ефективними є ті із них, що мають площу оброблюваних земель близько 70 га, хоча, наприклад у Польщі більше 3 млн. фермерських господарств обробляють у середньому менше 7 га. Однак Україні, де середній розмір оброблюваних площ у фермерських господарств складає 82 га, польський досвід не зовсім підходить [19]. У ЄС взагалі простежується тенденція до збільшення площ оброблюваних земель у фермерських господарствах. В Україні ж для одержання у малих і середніх фермерських господарствах додаткового ефекту від масштабу доцільно використати європейський досвід, зокрема Франції, щодо кооперативного об'єднання невеликих агровиробників. У цій країні кооперативи, утворені різними власниками, мають по 100–150 га землі і, що характерно, демонструють навіть більшу ефективність, ніж українські великі фермерські господарства та агрохолдинги. У Франції середня врожайність пшениці 8 т з 1 га, тоді як в Україні – менше 4 т [6].

Висока врожайність у скооперованих малих і середніх фермерських господарствах може бути їх сильною стороною і в Україні, але слабкою стороною все ж залишатиметься достатньо висока собівартість виробництва. Витрати в таких господарствах, зокрема на логістику, зберігання та збут одиниці вирощеної продукції, щонайменше на 20% більші за відповідні витрати у великих агропідприємствах [12].

Можливо тому в Україні майже половину усіх площ обробляють великі фермерські господарства, хоча у США і країнах «старої» Європи таких обмаль. У США, наприклад, сумарний земельний банк більше 500 га можуть мати тільки об'єднання фермерських господарств у вигляді агрокорпорації. І там це єдина допустима форма володіння землею юридичною особою [7].

Значні площі в Україні обробляють, як уже зазначалося, й агрохолдинги. Вважається, що оптимальним для них є земельний банк до 100 тис. га (в разі більшого банку економія масштабу починає «працювати» у зворотний бік) [3, с. 145]. Для більш точного визначення оптимальних розмірів земельних банків агрохолдингів необхідно виходити із оптимальних розмірів їх структурних підрозділів. При виробництві рослинницької продукції оптимальними за її урожайністю і вартістю є структурні підрозділи, що обробляють (в залежності від культури) достатньо значні площі (табл. 1).

Причому зернові і зернобобові культури приносять ефект від масштабу при зростанні їх площ у агрохолдингах навіть більше 3 тис. га, соняшник – до 3, соя – до 2 і ріпак – до 1 тис. га. А цукрові буряки, як найбільш трудоемна культура, оптимальні площі посівів має до 200 га, тому їх вирощують переважно у фермерських господарствах. У агрохолдингах площі посівів окремих культур можуть перевищувати й 5 тис. га землі [3, с. 145]. Зрозуміло, що це прямий шлях до звуження їх спеціалізації аж до моноспеціалізації.

Таблиця 1. Урожайність основних сільськогосподарських культур у групах агропідприємств за площею їх посівів, 2020 р.

Групи агропідприємств за площею посівів, га	Зернові та зернобобові	В т. ч. пшениця	Соняшник	Цукрові буряки	Соя	Ріпак
Усі підприємства, в т. ч.:	46,4	39,8	21,4	421,0	21,3	23,0
До 100,00	30,2	31,7	16,4	450,4	17,1	21,7
100,01-200,00	36,6	36,4	19,6	458,6	19,3	23,1
200,01-500,00	40,0	38,8	20,7	435,8	21,0	23,4
500,01-1000,00	42,2	40,5	20,8	421,7	22,9	23,6
1000,01-2000,00	46,3	42,0	22,1	412,4	25,2	22,4
2000,01-3000,00	48,6	42,9	24,7	-	21,5	-
Понад 3000	56,6	44,0	24,6	-	-	-

Джерело: складено за [15, с. 48-49].

Моноспеціалізація агрохолдингів. Сільськогосподарські роботи, як показує практика, можна механізувати в середньому тільки на 20%. Закономірно, що при застосуванні у значних масштабах ручної праці суттєво знижується прибутковість агровиробництва. Вихід із цієї ситуації власники агрохолдингів, які щонайбільше «заточені» на прибутковість, бачать у вирощуванні сільськогосподарських культур, насамперед зернових і технічних, переважно за допомогою техніки. Домінування таких культур у структурі посівних площ агрохолдингів зазвичай призводить до звуження їх спеціалізації. А якщо у структурі землекористування домінує якась одна культура (пшениця, соняшник тощо), то в цьому випадку вони мають моноспеціалізацією. Це проявляється в тому, що у них зникають площі під овочами та бобовими культурами, що дають низькі врожаї, а також під багаторічними травами та кормовими культурами, що звужує кормову базу тваринництва і гальмує можливість його подальшого розвитку. Крім того, моноспеціалізація агрохолдингів часто поєднується із хижацькою експлуатацією ЗСП, скороченням кількості робочих місць у сільській місцевості, нехтуванням соціальних зобов'язань перед селянами тощо.

Загострення у агровиробників дефіциту обігових і основних засобів та інвестиційних ресурсів. Агровиробники, й насамперед фермери, в переважній більшості не мають «зайвих» коштів для купівлі землі. І це при запровадженні ринку ЗСП змушуватиме їх, особливо у весняний період, брати додаткові кредити для поповнення обігових засобів, зокрема для проведення посівної кампанії, що, зрештою, лягатиме важким тягарем на їх бізнес.

Упровадження ринку ЗСП цілком прогнозовано збільшить вартість, зокрема орних земель, як основного засобу агровиробництва. І хоча площа орних земель при цьому практично не зміниться, інші важливі засоби агровиробництва, наприклад продуктивна худоба, можуть суттєво скоротитися і в кількісному, і у вартісному виразі, бо виручені кошти будуть спрямовуватися на купівлю землі. За даними Асоціації виробників молока, українські фермери, щоб акумулювати кошти на купівлю землі, вже у 2020 році щомісяця реалізовували по 2-3 тис. корів. Це еквівалентно закриттю протягом півроку 100 середніх ферм. Якщо така ситуація буде продовжуватися, то Україна втратить приблизно 12% робочих місць, оскільки тваринництво належить трудомістких видів економічної діяльності, а бюджет щороку недоотримуватиме 3,6 млрд. грн. [8].

Необхідного обсягу вільної ліквідності для купівлі землі (навіть на рівні її нормативної грошової оцінки (НГО), що складає 7 млрд. дол.) немає не тільки у фермерів, але й у великих агрокомпаній [14, с. 26]. І тому вкладання коштів у купівлю землі позбавлятиме аграрну галузь довгострокових інвестицій, які щонайбільше необхідні для розвитку виробництв із високою доданою вартістю (тваринництва,

садівництва, виноградарства, овочівництва, переробки їх продукції тощо), проведення меліорації земель. І це відкриває додаткові «шлюзи» для скупки українських ЗСП, як цінного активу, іноземними інвесторами.

Взагалі вкладання коштів фермерів у купівлю землі, а не в сам аграрний бізнес призведе до того, що значна їх частина взагалі облишать фермерську справу з чисто економічних причин. Якщо до середніх витрат на 1 га в 10 тис. грн. додати ще й витрати на купівлю землі, а це в середньому 30 тис. грн., то в сумі матимемо 40 тис. грн. Відповідно, вартість агропродукції зросте як мінімум у чотири рази [11]. Зрозуміло, що така продукція буде неконкурентоспроможною порівняно з продукцією європейських фермерів, які не платять земельного податку і, крім того, отримують значні дотації в розрахунку на 1 га ЗСП.

Посилення податкового тиску на агровиробників. Базою оподаткування ЗСП є їх НГО з урахуванням коефіцієнта індексації (п.271.1.1 Податкового кодексу України [ПКУ]), а у разі її відсутності – площа земельних ділянок (пункт 271.1.2 ПКУ). НГО – це капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами відповідної методики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів від 16.11.2016 р. № 831.

Значення НГО визначаються окремо для різних сільськогосподарських угідь (рілля та перелогів, багаторічних насаджень, сіножатей і пасовищ). Найвищу оцінку в Україні мають орні землі в Черкаській області (33646 грн. за 1 га), а найнижчу – в Житомирській (21411 грн. за 1 га). В середньому НГО 1 га орних земель становить 28 тис. грн. [4].

Нині в Україні, відповідно до п. 5 ст. 288 ПКУ, діє єдиний податок на землю, який для сільськогосподарських угідь (залежно від їх призначення) становить мінімум 0,3%, максимум 1%. Загалом цей податок не є обтяжливим для агровиробників, але у зв'язку із відкриттям ринку ЗСП його передбачається не тільки збільшити, але й поширити майже на усіх землекористувачів. Пропонується, зокрема, оподатковувати землі ОСГ, на яких зазвичай працює одна сім'я, яка надлишки агропродукції продає на базарі завдяки чому підтримуються доступні ціни на основні продукти харчування. В «повітрі» носиться й ідея щодо оподаткування земельних ділянок розміром від 50 соток. Це означає, що під оподаткування можуть потрапити городи селян по 60 соток, які людям надавали в сільській місцевості ще до незалежності України.

Щоб максимально захистити фермерські господарства від надмірного податкування, доцільно виділити їх в окрему групу платників податків, адже сьогодні як малі, так і великі форми господарювання на землі знаходяться в четвертій (пільговій) групі оподаткування.

Агрохолдинги не потребують додаткових заходів із обмеження податкового тиску на них, тому що більшість із них є компаніями із іноземним капіталом. Відтак, вони, згідно міжнародних договорів України, звільнені від подвійного оподаткування. І тому мільярді доходи агрохолдингів не трансформуються у масштабні доходи бюджетів різних рівнів. Серед 100 найбільших платників податків немає жодного підприємства АПК [1, с. 181].

Окремі вчені та фахівці вважають, що упровадження ринку землі дозволить вирішити проблему ухиляння землекористувачів від оподаткування ЗСП. Наразі в Україні обробляються «в чорну» до 30% ЗСП (а це понад 8 млн га). З них сплачується податків у розмірі приблизно 150 грн /га, в той час, як легальні агровиробники платять 1400-6000 грн з 1 га. За приблизними підрахунками сумарно бюджет щороку недоотримує до 55 млрд грн (включаючи втрати від несплати ПДВ) [17].

Основа схема ухиляння від земельного оподаткування зводиться до того, що частина землі, яка в реальності оброблялася і з якої зібрано урожай, за статусом

відноситься до необроблюваних. І такі схеми в Україні практикують понад 60 тис. осіб [10].

У зв'язку з масовим поширенням таких схем зауважимо, що їх масштабування пов'язане не з тим, що в Україні до 1 липня 2021 року не було вільного ринку землі, а з тим, що в країні зруйнована система державного нагляду в усіх сферах життєдіяльності, в т. ч. й у сфері землекористування.

Для детінізації сфери землекористування на основі економічних методів її регулювання урядом запропоновано ввести (через чотири законопроекти 3131 та законопроект 5600) мінімальне податкового навантаження на 1 га товарної землі на рівні 5% НГО. За середньої НГО 28 тис. грн з 1 га це становитиме 1400 грн. на рік. При цьому у законопроекті 3131-д до цієї суми було включено єдиний соціальний внесок, а в законопроекті 5600 він до неї вже не включений. Це призведе до фактичного підвищення податкового навантаження приблизно на 1,5% НГО для тих агровиробників, які й так платять податки. Але якщо агрохолдинги без особливих проблем можуть платити з 1 га землі по 3–5 тис. грн земельного податку, бо це здебільшого вертикально інтегровані компанії, які мають власну переробку, зберігання, суміжні бізнеси тощо, то для власників паїв та ОСГ цей податок може стати надто обтяжливим.

Відтак, це стимулюватиме їх до продажу землі, незважаючи на певні пільги в оподаткуванні, що передбачаються законопроектом 5600, прийнятим 1 липня 2021 року у першому читанні. У ньому для агровиробників, що відносяться до четвертої групи платників податків, передбачається половинне значення коефіцієнта K у формулі мінімального податкового зобов'язання (1):

$$МПЗ = НГО \times S \times K \times M / 12, \quad (1)$$

де: $МПЗ$ – мінімальне податкове зобов'язання; $НГО$ – нормативна грошова оцінка 1 га земельної ділянки; S – площа земельної ділянки, га; M – кількість календарних місяців, протягом яких земельна ділянка перебуває у власності, оренді, користуванні на інших умовах (в тому числі на умовах емфітевзису) платника податків; K – коефіцієнт, який становить 0,05.

Щодо самих операцій із купівлі-продажу ЗСП, то вони достатньо податкоємні. З 1 липня 2021 року сторонам угоди по купівлі земельної ділянки необхідно буде оплатити 5%-й податок на доходи фізичних осіб та 1,5% військового збору. Податки і збори будуть розраховуватися від зазначеної в договорі купівлі-продажу вартості ділянки. Базовою розрахунковою величиною для оподаткування операцій з купівлі землі стане ціна, зазначена в договорі купівлі-продажу. Вона не може бути нижчою від оціночної вартості землі, розрахованої уповноваженим органом. При цьому від оподаткування звільняються власники ділянок ЗСП та земельних часток (паїв), отриманих в порядку безоплатної передачі відповідно до статті 121 ЗКУ. Пільгами за певних умов і тільки раз на рік можуть скористатися й особи, які отримали такі ділянки в процесі приватизації.

Загалом посилення податкового тиску на українських агровиробників веде до зниження їх стійкості в умовах загострення конкуренції на глобальних ринках землі та продовольства.

Зниження «порогу стійкості» агровиробників. Прийнято вважати, що домінування на ринках землі і продовольства великих агрокомпаній згубним чином впливає на стійкість малих і середніх агропідприємств і аграрної сфери загалом. Однак прямої залежності тут не простежується, бо у цих підприємств різні цільові орієнтири. На це вказував ще М. І. Туган-Барановський, який писав: «Головною підвалиною стійкості дрібного сільського господарства є не економічні переваги його над великим

господарством, а та поважна обставина, що велике господарство провадиться як капіталістичне підприємство задля прибутку і ренти, а дрібне – для забезпечення існування самого виробника» [18, с. 82].

Відповідно, селянин чи дрібний фермер не перестає вести своє господарство навіть тоді, коли воно не дає прибутку, але дає необхідні засоби для існування та зберігає робочі місця, тоді як велика агрокомпанія в цій ситуації намагається згорнути бізнес. Ось чому Україна (за прикладом успішних країн) має щонайбільше підтримувати дрібних агровиробників – через пільгове оподаткування і кредитування, сприяння кооперативному руху, надання дорадчих послуг, включення у логістичні ланцюги та процеси поширення інновацій. Але навіть за державної підтримки в умовах ринку будь-який агровиробник не застрахований від критичного зниження «порогу стійкості», за яким його чекає банкрутство.

Зростання ризиків банкрутства агровиробників. Для фермерських господарств і агрохолдингів критичні ситуації найімовірніше можуть виникати тоді, коли власники земельних паїв з економічних чи морально-етичних міркувань стануть масово розривати договори їх оренди. Це може викликати небажання чи обмежені можливості тих розраховуватися з кредиторами. В цій ситуації важливо не дати агровиробникам, що стануть аутсайдерами на земельному ринку, вивести свої ліквідні активи за кордон, зокрема у «податкові гавані». Це можна дозволити тільки після їх повного розрахунку із кредиторами.

Висновки та перспективи. Земельна реформа в Україні має проводитися з орієнтацією на підвищення ефективності використання ЗСП як основного засобу агровиробництва. Однак запровадження з 1 липня 1921 року ринкового обігу ЗСП не дозволяє досягти її в автоматичному режимі. На цьому шляху проблеми у сфері агровиробництва відкриваються своїми новими сторонами, а тому важливо знайти раціональні шляхи їх вирішення, насамперед через належне інституційне забезпечення та низку організаційно-економічних заходів. Результатом цього має стати: консолідація земельних масивів; удосконалення структури землекористування (як за розподілом площ ЗСП між основними типами сільськогосподарських підприємств, так і за площами посівів окремих сільськогосподарських культур); диверсифікація виробничого профілю агрохолдингів; зміцнення фінансового стану агровиробників та нарощування їх інвестиційного потенціалу; зниження податкового тиску на агровиробників, зокрема дрібних; підвищення «порогу стійкості» агровиробників та зниження ризиків їх банкрутства.

Отримані результати дослідження є підґрунтям для вирішення й інших проблемних питань агровиробництва, пов'язаних із запровадженням ринкового обігу ЗСП.

Список використаних джерел

1. Гавриш П. О., Гавриш О. М. Актуальні питання впровадження ринку землі та проведення земельної реформи в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 11. С. 179-186.
2. Григорій Калетнік про підсумки земельного форуму та Україну-«наймишчу» в Європі. *33-й канал : газ.* 2019. 26 лист. RETRIEVED FROM : https://33kanal.com/news/75220.html?fbclid=IwAR3H77E8tFeMsseNftCNqFkg_BbVCB01GkZNV7-RB5EG6Jbg5t4vgOm4cUY
3. Данкевич А. Є. Формування земельних масивів агрохолдингів. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. 2015. Вип. 2. С. 143-152.
4. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2021 (гривень за гектар). Retrieved from : <https://land.gov.ua/old/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-standom-na-01-01-2021/> (дата звернення: 11.07.2021).

5. Земельний банк України 2017-2019 роки: скільки землі обробляють холдинги, фермери та ОСГ. *Agropolit.com* : веб-портал. 2019. 23 жовт. Retrieved from : <https://agropolit.com/spetsproekty/636-zemelnyy-bank-ukrayini-2017-2019-roki-skilki-zemli-obroblyayut-holdingi-fermeri-ta-osg>
6. Земля в Україні має коштувати від \$3000 до \$15000 за га – Микола Горбачов. *Українська зернова асоціація* : веб-портал. Retrieved from : <http://uga.ua/meanings/zemlya-v-ukrayini-maye-koshuvati-vid-3000-do-15000-za-ga-mikola-gorbachov/> (дата звернення: 14.07.2021).
7. Карпець О. Ринок землі: українську землю – спекулянтам та олігархам?! *Економічні новини* : *Інтернет-газ*. 2019. 8 жовт. Retrieved from : <https://enovosty.com/uk/markets-ukr/full/810-rinok-zemli-ukrainsku-zemlyu-spekulyantam-ta-oligarham>
8. Ковальчук К. Украина останется без молочки: за полгода уже закрылось более 100 ферм. *Стена* : веб-портал. 2020. 18 окт. Retrieved from : https://ukrainianwall.com/economics/14773-ukrainia-ostanetsya-bez-molochki-za-polgodu-uzhe-zakrylo-bolee-100-ferm?utm_source=iu
9. Крисак А. І. Інституціоналізація земельних відносин у країнах з перехідною економікою: акценти та паралелі. *Вісник Одеського державного екологічного університету*. 2014. Вип. 17. С. 13-19.
10. Лисенко А. Власники земель в Україні намагаються максимально ухилитися від податків. *Comments.ua* : веб-портал. 2019. 13 серп. Retrieved from : <https://comments.ua/ua/news/money/taxes/630915-vlasniki-zemel-v-ukrayini-namagayut-sya-maksimal-no-uhilitisya-vid-podatkov.html>
11. Лупенко Ю. Ринок землі як інструмент розвитку АПК, сільських територій та економіки України. *Інфоіндустрія* : веб-портал. 2017. 4 квіт. Retrieved from : <https://infoindustria.com.ua/rinok-zemli-pospishati-ne-pospishayuchi/>
12. Маркинаненко С. Ефективні фермери чи неефективні агрохолдинги? *Latifundist.com* : веб-портал. 2018. 22 бер. Retrieved from : <https://latifundist.com/193-efektivn-fermeri-chi-neefektivn-agroholdingi>
13. Несененко П. П. Деякі аспекти формування ринку землі та перспективи його розвитку в умовах трансформаційної економіки України. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2012. № 17. С. 37–55.
14. Правдюк Н. Л., Правдюк А. Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення: реалії та перспективи економічного та правового середовища. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 21-35.
15. Рослинництво України : стат зб. / за ред. О. Прокопенка ; відп. за вип. О. Вишневська. Київ : Держ. служба статистики України, 2021. 181 с. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05/zb_rosl_2020.pdf
16. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів : Світ, 1993. 238 с.
17. Соколов М. Ринок землі: які зміни насторожують аграрну спільноту. *Agroreview.com* : онлайн-ресурс. 2021. 1 лип. Retrieved from : <https://agroreview.com/content/rynok-zemli-yaki-zminy-nastorozhuuyut-agrarnu-spilnotu/>
18. Туган-Барановський М. І. Політична економія : курс популярний. Київ : Наукова думка, 1994. 261, [2] с.
19. Ходаківська О. В Україні середній розмір СФГ становить 82 га. *Інфоіндустрія* : веб-портал. 2017. 11 груд. Retrieved from : <https://infoindustria.com.ua/v-ukrayini-seredniy-rozmir-sfg-stanovit-82-ga/>

Дата надходження статті до редакції: 03.03.2021
Рецензування 12.04.2021 Прийняття в друк: 28.06.2021

Sakharchenko V.I.

*Dr.Sc. (in Economics), Professor,
Professor of the Department of Administrative Management
and alternative energy sources
Vinnytsia National Agrarian University*

Vinnytsia, Ukraine

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

CURRENT PROBLEMS OF AGRICULTURAL PRODUCTION UNDER THE INTRODUCTION OF MARKET APPEALS OF AGRICULTURAL LAND

Abstract

The purpose of the study is to identify the impact of the agricultural land market (ALM) on agricultural production and to find ways to solve problems related to its implementation.

The article defines that the land reform in Ukraine should be carried out with a focus on increasing the efficiency of the use of ALMs as the main means of agricultural production. In this regard, the circle of problems of agricultural production is outlined, which in the conditions of market circulation of ALMs are opened by new parties, and therefore need its own solution through proper institutional support and a number of organizational and economic measures.

Actual problems of agricultural production are analyzed, in particular: parcelerization (grinding) of land massifs; formation of irrational land use structure; monospecialization of agricultural holdings; aggravated agricultural producers lack of working and fixed assets and investment resources; increasing tax pressure on agricultural producers; reducing the "resilience threshold" and increasing the risk of bankruptcy of agricultural producers. Based on the analysis and taking into account foreign experience, the ways of solving these problems are outlined.

Keywords: land reform, market turnover of agricultural lands, agricultural production, agricultural producer (personal peasant economy, farming, agricultural holding), structure of land use.

References

1. Havrys, P. O., Havrys, O. M. (2019). Aktualni pytannia vprovadzhennia rynku zemli ta provedennia zemelnoi reformy v Ukraini [Topical issues of land market implementation and land reform in Ukraine]. *Biznes Inform*, 11, 179-186.
2. Hryhorii Kaletnik pro pidsumky zemelnoho forumu ta Ukrainu-«naimychku» v Yevropi (26.11.2019) [Hryhorii Kaletnik on the results of the Land Forum and Ukraine - "mercenary" in Europe]. 33-y kanal: *haz*. Retrieved from https://33kanal.com/news/75220.html?fbclid=IwAR3H77E8tFeMsseNfCNqFkg_BbVCB01GkZNV7-RB5EG6Jbg5t4vgOm4cUY
3. Dankevych, A. Ye. (2015). Formuvannia zemelnykh masyviv ahrokholdnyhiv [Formation of land massifs of agricultural holdings]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. Seriia: Bukhhalterskyi oblik, kontrol i analiz*, 2, 143-152.
4. Dovidnyk pokaznykiv normatyvnoi hroshovoi otsinky silskohospodarskykh uhid v Ukraini stanom na 01.01.2021 (hryven za hektar) (2021) [Directory of indicators of normative monetary assessment of agricultural lands in Ukraine as of 01.01.2021 (UAH per hectare)]. Retrieved from <https://land.gov.ua/old/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-standom-na-01-01-2021/>
5. Zemelnyi bank Ukrainy 2017-2019 roky: skilky zemli obrobliaiut kholdynhy, fermery ta OSH (23.10.2019) [Land Bank of Ukraine 2017-2019: how much land the holdings, farmers and OSG cultivate]. *Agropolit.com: veb-portal*. Retrieved from <https://agropolit.com/spetsproekty/636-zemelnyy-bank-ukrayini-2017-2019-roki-skilki-zemli-obroblyayut-holdingi-fermeri-ta-osg>
6. Zemlia v Ukraini maie koshtuvaty vid \$3000 do \$15000 za ha – Mykola Horbachov (14.07.2021) [Land in Ukraine should cost from \$3000 to \$15000 per ha – Mykola Gorbachev]. *Ukrainska zernova asotsiatsiia: veb-portal*. Retrieved from <http://uga.ua/meanings/zemlya-v-ukrayini-maye-koshtuvati-vid-3000-do-15000-za-ga-mikola-gorbachov/>
7. Karpets, O. (08.10.2019). Rynok zemli: ukrainsku zemliu – spekuliantam ta oliharkham?! [Land market: Ukrainian land – speculators and oligarchs?!]. *Ekonomichni novyny: Internet-haz*. Retrieved from <https://enovosty.com/uk/markets-ukr/full/810-rinok-zemli-ukrainsku-zemlyu-spekulyantam-ta-oligarxam>
8. Kovalchuk, K. (18.10.2020). Ukraina ostanetsya bez molochki: za polgoda uzhe zakryilos bolee 100 ferm [Ukraine will be left without milk: in six months more than 100 farms have already closed]. *Stena: veb-portal*. Retrieved from <https://ukrainianwall.com/economics/14773-ukraina-ostanetsya-bez->

molochki-za-polgoda-uzhe-zakrylos-bolee-100-ferm?utm_source=iaa

9. Krysak, A. I. (2014). Instytutsionalizatsiia zemelnykh vidnosyn u krainakh z perekhidnoiu ekonomikoiu: aktsenty ta paraleli [Institutionalization of land relations in transition economies: accents and parallels]. *Visnyk Odeskoho derzhavnogo ekolohichnoho universytetu*, 17, 13-19.

10. Lysenko, A. (13.09.2019). Vlasnyky zemel v Ukraini namahaiutsia maksimalno ukhlylytysia vid podatkov [Land owners in Ukraine are trying to avoid taxes as much as possible]. *Sommens.ua: veb-portal*. Retrieved from <https://comments.ua/ua/news/money/taxes/630915-vlasniki-zemel-v-ukraini-namagayut-sya-maksimal-no-uhylitysya-vid-podatkov.html>

11. Lupenko, Yu. (04.04.2017). Rynok zemli yak instrument rozvytku APK, silskykh terytorii ta ekonomiky Ukrainy [Land market as an instrument of development of agro-industrial complex, rural areas and economy of Ukraine]. *Infoindustriia: veb-portal*. Retrieved from <https://infoindustria.com.ua/rinok-zemli-pospishati-ne-pospishayuchi/>

12. Markynanenko, S. (22.03.2018). Efektyvni fermery chy neefektyvni ahrokhodynny? [Effective farmers or inefficient agricultural holdings?]. *Latifundist.com: veb-portal*. Retrieved from <https://latifundist.com/193-efektivn-fermeri-chi-neefektivn-agroholdingi>

13. Nesenenko, P. P. (2012). Deiaki aspekty formuvannia rynku zemli ta perspektyvy yoho rozvytku v umovakh transformatsiinoi ekonomiky Ukrainy [Some aspects of the formation of the land market and prospects for its development in the conditions of the transformational economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Odeskoho derzhavnogo ekonomichnoho universytetu*, 17, 37-5.

14. Pravdiuk, N. L., Pravdiuk, A. L. (2017). Rynok zemel silskohospodarskoho pryznachennia: realii ta perspektyvy ekonomichnoho ta pravovoho seredovyscha [Agricultural land market: realities and prospects of the ecological and legal environment]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 3, 21-35.

15. Roslynyntstvo Ukrainy : stat zb. (2021) [Crop production of Ukraine: collection stat.] / za red. O. Prokopenka ; vidp. za vyp. O. Vyshnevska. Kyiv : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05/zb_rosl_2020.pdf

16. Rudenko, V. P. (1993). Heohrafiia pryrodno-resursnoho potentsialu Ukrainy [Geography of natural resource potential of Ukraine]. Lviv : Svit.

17. Sokolov, M. (01.07.2021). Rynok zemli: yaki zminy nastorozhuiut ahrarnu spilnotu [Land market: what changes alarm the agrarian community]. *Agroreview.com: onlain-resurs*. Retrieved from <https://agroreview.com/content/rynok-zemli-yaki-zminy-nastorozhuyut-agrarnu-spilnotu/>

18. Tuhani-Baranovskiy, M. I. (1994). Politychna ekonomiiia : kurs popularnyi [Political economy: the course is popular]. Kyiv : Naukova dumka.

19. Khodakivska, O. V. (11.12.2017). Ukraini serednii rozmir SFH stanovyt 82 ha [Ukraine average size of SFG is 82 ha]. *Infoindustriia: veb-portal*. Retrieved from <https://infoindustria.com.ua/v-ukrayini-serednii-rozmir-sfg-stanovit-82-ga/>

Received 03/03/2021

Revision 04/12/2021 Accepted 06/28/2021